

“Kirjad minu naabritele. Mis tunne on olla sulgsuulane?”

Kogemusest, kommunikatsioonist ja koostööst teiste eluvormidega

Jane Remm

Ma tahan teada, mis tunne on nahkhiirel olla nahkhiir. Aga kui ma püüan seda ette kujutada, piiravad mind minu enda teadvuse ressursid, ja need ressursid ei sobi antud ülesande jaoks. Nii arutleb Thomas Nagel essees „Mis tunne on olla nahkhiir“¹ võimaluse üle tajuda meist erinevate liikide subjektiivset taju vaimufilosoofia kontekstis. Jakob von Uexküll'i omailmade teooria² rõhutab iga elusolendi subjektsust ja maailma kogemise sõltuvust tema tajudest. Inimestena oleme oma tajudega piiratud, kuid nii nagu Kalevi Kull ja Riin Magnus Uexkülli „Omailmade“ järelsõnas välja toovad, et kuigi epistemoloogilises plaanis ei ole uurijal võimalik enda omailmast välja pääseda, on tal võimalik teiste liikide omailmasid kirjeldada³. Samamoodi on kunstnikul võimalus visualiseerida teisi potentsiaalseid vaateid elule. Kunstniku panus ei pruugi täpsustada objektiivset reaalsust, kuid anda lisakihte tõlgendusprotsessile ja suurendada empaatiat.

Näitus “Kirjad minu naabritele. Mis tunne on olla sulgsuulane?” keskendub kogemuse representatsioonile maalis ning kommunikatsioonile ja koosloomele teiste liikidega kunsti vahendite kaudu. Uurin loovuurimusliku näituse kaudu ka seda, milline võib olla kunstniku roll looduse uurija ja mõtestajana. See on doktoriprojekti “Looduse representeerimine kunstis: kogemuse tõlkimise ja taasloomise võimalusi” esimene eelretsenseeritud üritus. Doktoritöö eesmärgiks on kaardistada ja reflekteerida looduse representeerimise võimalusi, luua ja mõtestada looduskogemust tõlkivaid kunstiteoseid ja sünteesida loovuurimuslikke meetodeid.

Isikliku looduskogemuse representatsioonist

Pean loodusega suhestuva kunsti puhul oluliseks isiklikku kogemust looduses. Antropoloog Tim Ingold kasutab mõistet “tegevusmaastik”, mis erinevalt visuaalsest ja passiivsest maastikust on audiaalne ja interaktiivne. Tähtsusetikas ja jätkusuutlik suhe looduskeskkonda tekib siis, kui inimene suhestub ümbritsevaga kehalise ülesande kaudu⁴. Olen oma loomingu kontekstis mõtestanud tegevusmaastiku mõistet kui olemise viisi, mis aitab suhestuda teiste liikidega ja keskkonnaga. Metsas küttepuid tehes tunnen leppade lõhna, värvuliste laulu, tuule puhangut – tajun metsa läbi eri meelte. Peenraid tehes hakkab ninna tugev mulla lõhn, tunnen elu, millesse olen sekkunud, oma mullast karedatel kätel.

¹ Nagel, Thomas 1996. Mis tunne on olla nahkhiir. *Akadeemia*, 1996 (10), Tartu 2090–2109.

² von Uexküll, Jakob 2012. *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa.

³ samas

⁴ Ingold, Tim 2000. *The perception of the environment: essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Vikatiga heina niites tunnen enda keha kuumust ja märkan taimi, keda niidan. Füüsiline töö looduses aitab mul inimesena tajuda end ökosüsteemi osana, võrdsena teistega. Küll aga kerkib küsimus, mis roll on tegevusmaastiku abil ümbritsevaga suhestudes kunstil. Kehaline töö aitab mõista teisi ja loob kooselamise tunde, kuid kas kunstiks on vaja vastupidi distantseeritust, jõudehetke ja kõrvalt vaatlust?

Loodusega vahetu seose olemasolu teostes, mis loodust representeerivad, väärtustavad semiootikud Kalevi Kull ja Timo Maran, kritiseerides puhtalt sümbolilist kultuuri. Timo Maran näeb puhtalt sümbolilises kultuuris ökosüsteemide vaesustajat, kuna mitmekesisus allutatakse abstraktsetele väärtustele, mis omakorda võimaldavad inimestel loodust nende väärtuste alusel kujundada.⁵ Ka Kalevi Kull leiab, et sümboliline semioos vaesustab ökosüsteeme ning toob, kõneldes ilust kui semiootilisest sobivusest, välja, et puhtalt sümbolilise semioosi puhul ei pruugi ajas pidevalt täiustuv semiootiline sobivus, liikumine täiuslikkuse ja esteetika poole, toimida⁶ (Kull, 2022). Sõna esteetika pärineb ju kreekaakeelsest *aisthētikós*, mis viitab tajumisele. Mõistes esteetikat kui tajudel ja kogemusel põhinevat kvaliteeti, on seosed ilmsed nii esteetika, kunsti kehalisusega kui ka looduse ja teiste liikidega, kuna tajud ja kehad, olgugi väga erinevad, on meil kõigil.

Küsimus, kuidas maalis edastada vahetut multisensoorsest looduskogemust, metsas sees olemise tunnet, samas ilma kedagi objektistamata, oli üks tuumprobleem näitusel. Millist võimalust üldse pakub visuaalkunst looduskogemuse võimendamiseks tänapäeva digitaalsetest loodusvisuaalidest küllastunud maailmas, kus saame pesakaamerates jälgida linnupoegade sündi ja loodusdokumentaalide kaudu põnevaid liikidevahelisi suhteid.

Näitusel esindab looduskogemust kõige otsemalt teos “**Käisin Õdri ääres**”, mis on dokumentaalne maaliinstallatsioon, suurusega 600 x 480 cm, mis koosneb 720st 20 x 20 cm värviruudust. Värvid pärinevad minu jalutuskäikudel Õdri järve lähistel Karula rahvusparkis. Igast käigust on 12 ruutu, mille igapähe taga on konkreetne kes või mis metsas. Värv võib oleneda varjulisusest, kõduastmest, klorofüllis sisaldusest, pinna rõmelisusest, õie avatusest. Teose idee sai alguse 2020. aastal, otsisin viise, kuidas edasi anda kohalolekutunnet looduses Võrdlesin mõttearendusena oma ideid kunstilise kujundi loomise võtetega, kui sünekdohhi juures sain aru, et see võiks toimida – redutseerida metsa paljusus abstraktseteks värvilaikudeks. Sain inspiratsiooni Byron Kimi tööst *Synecdoche* (1991 – tänaseni), milles ta jäädvustab portreeteritud inimesi ühe nahavärv kaudu, andes edasi inimühiskonna paljusust ja indiviidide erinevust. Metsasünekdohhi tahtsin esitada suure ruumiinstallatsioonina, et tekiks kehaline aisting, midagi metsas olemise tunde sarnast ning samas säilitada dokumentaalsus tuues sisse viited konkreetsetele taimedele ja loomadele pintslilöögis. Valik

⁵ Maran, Timo 2022. Ökosemiootika. Märgiuuringud ja ökoloogiline muutus. Tallinn: TLÜ kirjastus.

⁶ Kull, Kalevi 2022. *The Biosemiotic Fundamentals of Aesthetics: Beauty is the Perfect Semiotic Fitting*. Biosemiotics, Springer.

ruuduformaadi kasuks kannab endas vihjet looduse digitaliseerimisele. Töö tegemise ajal oli oluline protsessiivsus – dokumenteerisin jalutuskäike kahe aasta jooksul – käisin ja käisin ja käisin Õdri ääres, jätsin oma jälje, nii nagu Richard Long jalutas Wiltshire's oma raja (*A Line Made by Walking*, 1967). Teose tegemisel kahe aasta jooksul avaldusid huvitavad perpektiivid loodusteadmiste kohta. Analüüsides seda, mida ma metsas eri aastaegadel pildi peale püüdsin, sain aru, et peamiseks kriteeriumiks oli kas eripärasus või iseloomulikkus just sellele päevale ning panin tähele, et pildistasin pigem asju, mida oskasin nimetada. Uuele retkele minnes otsisin midagi, mida ei ole veel pildistanud. Sellest võib järeldada, et kipume looduses märkama seda, mida teame või midagi eristatavat. Pildistatava valikut mõjutas ka minu positsioon – valisin silmakõrguselt või altpoolt, taevast, puude latvu ja muud kõrgemat olen sihtinud harva. Jäädvustasin inimsilmale hoomatavaid kujusid. Märnatavalt rohkem on pildistatu hulgas taimset, seenelist kui loomset. On küll putukaid ja ka mõned linnud, eks loomi ongi raskem tabada. Samasugune subjektiivne, iseloomulikkuse alusel valik toimus 12 pildi valikul umbes 20st jalutuskäigul tehtust ning ühe tooni valikul fotolt, kus on tuhandeid värvitoone.

Protsess ise muutus aja jooksul – esimesel aastal oli iga uus käik põnev, leidsin uusi värve, asju, kohti, iga aastaeg ja ilm andis oma nüansid. Tänu pildistamisele teritasin metsas tähelepanu ja märkasin rohkem. Teisel aastal tuli kordus. Teadsin, et olen mingeid asju ja kohti pildistanud ning tahtsin otsida uut. See tegi protsessi igavamaks, kuni mõnel korral käisin kohustuse pärast ringi ära või andsin kaamera lastele. Otsus, et kahest aastast aitab, andis esmalt vabastuse, kuid olen ka tundnud tühjust, et ei ole enam seda tähelepanelikkust ja märkamist mu metsaskäikudes.

Galerii võimaldas installatsiooni teha kõrge, mis annab hästi edasi inimese väiksust metsas. Installatsioonile lisandus valgus ja ülal olev laine, viimase pakkus välja kujundaja Johannes Säre.

Liikidevahelisest kommunikatsioonist ja teiste kogemuse representatsiooni võimatusest

Tegutsedes ühises ruumis paljude elusolenditega, meie omailmad, mis Jakob von Uexkülli järgi⁷ on tajutud maailm, milles organism eksisteerib ja subjektina tegutseb, ühtivad ja seavad eelduse liikidevahelisele kommunikatsioonile. Mõeldes kommunikatsioonist semiootilises vaates, märgiprotsessist, mis toimub kõigis eluorganismides ning isendite ja liikide vahel, märkan igapäevaselt, kuidas suhtlen teiste liikidega. Kuigi enamus kommunikatsiooni toimub liigisisiselt ja igal liigil on oma märkide repertuaar, mida ta kasutab näiteks territooriumijagamiseks, paaritussuhtluseks jne⁸, nii

⁷ von Uexküll, Jakob 2012. *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa.

⁸ Sebeok, A. Thomas 1990 'Talking' with animals: Zoosemiotics explained. – Thomas A. Sebeok. *Essays in Zoosemiotics (Monograph Series of the TSC 5)*. Toronto: Toronto Semiotic Circle; Victoria College in the University of Toronto, 105-113.

nagu ööbiku laul mõeldud vaid liigikaaslastele – ja ainult nendele⁹ on palju ka liikidevahelist suhtlust. Liikidevahelise kommunikatsiooni tõlgenduses, kus eri osapoolte märgisüsteemid võivad olla üsna erinevad, liigub keskne tähelepanu tähenduse ühiseks muutmisele. Selleks et kommunikatsioon toimuda saaks, peab omailmade vahel olema kattumisi ehk märk peab olema arusaadav mõlemalt poolt. Inimeste ja teiste loomade vahelist kommunikatsiooni võib keerulisemaks muuta asjaolu, et teised loomad ei kasuta märgisüsteemides süntaksit. Kalevi Kull ja Peeter Torop leiavad, et tõlkimine eri märgisüsteemide on võimalik ka süntaksita märgisüsteemides.¹⁰

Kunstnikuna huvitab mind see, kuidas kasutada visuaalset kunsti liikidevahelises suhtluses. Selleks, et oma mitteinimestest naabreid paremini mõista, nende perspektiivi näha ja ka kunstilise võttena nende poole isiklikult pöörduda, hakkasin 2021. aastal kirjutama kirju neile, keda enda kõrval kohtasin: muusträstale, rasvatihasele, hiirele, kanale, metsvindile, kasekireslasele, käole, kiritigudele ja teistele. Heaks teejuhiks oli toona Vikerraadios loetud Nigel Hintoni lugu “Oru südames”, olin vaimustuses, kuidas autor suutis empaatiat luua nii võsaraadi, aga ka tema poegi hävitanud käo vastu ning võttis kõrvale sisse ka inimese pilgu. Kirjade kaudu uurisin teiste liikidega suhtlemisvõimalusi ja -võimatust ning oma kommunikatsiooniakti, süvenesin adressaadi kui liigi spetsiifikasse ja lõin seoseid oma eluga. Pikalt kõhklesin kirjades, oli ju selge, et adressaadid neid ei loe. Kuigi sain neid kirjutades paljutki liikide kohta teada, jättis teos õhku küsimuse, kuidas siis tegelikult kunsti liikidevahelises kommunikatsioonis kasutada. Kuid mida aeg edasi, seda enam nägin kirjades vahetut kogemust. Nende vorm muutus võtteks ning üle lugedes kangastusid kevad ja suve algus maal, erinevad looduse märgid, mis olid olustikukirjelduseks kirjadesse pikitud. Nii said kirjad, mille eksponeerimisest vahepeal loobuda tahtsin, selle näituse nimiteoseks – **“Kirjad minu naabritele”**.

Püüdu maailma teistmoodi tajuda avavad maalid **“Teisest perspektiivist”**. Need representeerivad tavapärasest erinevaid vaatenurki. Eri liikide tajumehhanismid on arenenud toetamaks ellujäämist nende elukeskkonnas. Putukas saab mosaiiksilmadest kokku talle toimimiseks vajaliku vaate, nagu ka inimesel on tema eluks sobiv nägemismehhanism. Protsessis põrkusin raskusega, isegi võimatusega, teiste tajukogemust edastada. Oluliseks sai püüdlus ise ning hakkasin katsetama inimpilgu, kompositsiooni ja maalikunsti traditsiooni mitmekesisusega. Katsetasin vaatenurgaga, kõrgusega ja seadsin endale teadlikult takistusi – näiteks maalida olukorras, kus midagi ei ole näha, kas pimeduse või fookuse puudumise tõttu. Püüdsin saavutada muljet, et vaade on keskkonnas olija oma.

⁹ Lorenz, Konrad 2018. *Niinimetatud kurjus. Agressiooni looduslugu*. Tallinn: TÜ Kirjastus.

¹⁰ Kull, Kalevi & Torop, Peeter 2003. Biotranslation: translation between umwelten – Susan Petrilli (ed). *Translation, translation*. Amsterdam: Rodopi, 313–328.

Koosloomest

Küsimus, mis näitust ette valmistades pidevalt üles kerkis, oli, kuivõrd representatsiooni mõiste või akt ise on kolonialiseeriv (võimu kasutav). Kas kellestki mõtlemine või rääkimine on tema suhtes võimupositsiooni kasutamine ja tingimata negatiivse konnotatsiooniga? Representatsiooniteooria ütleb, et representatsioon on protsess, mille kaudu mõtestame ümbritsevat maailma. See on keele ja piltide kasutamise viis, et luua meid ümbritsevale maailmale tähendus¹¹. Representatsiooni, ka looduse representatsiooni, võib ka mõista kui võimu positsiooni rakendamist representeeritava suhtes. Vastukaaluks räägitakse posthumanistlikus diskursuses maailma tajumisest otse, ilma representatsioonita ning teiste liikidega koos saamisest või koos tegemisest (*sympoiesis* ehk *becoming with* või *making-with*), seda nii keeles, mõtteis kui ka kunstis¹². Donna Haraway selgitab, et sümpoieetilistes tegudes saame pühenduda mitteinimestele, luua dialooge ja interaktsioone, mis sepiavad suhteid inimeste ja mitteinimeste vahel, mis võiksid muuta praegust hävitavat narratiivi inimese üleolekust¹³. Ka kunstiteos võib olla vahend sümpoiesise protsessis, kui keskseks asetada tähenduse loomine läbi kunstiteose vahetu kogemise. Kokkuvõtvalt, ühest küljest võib kunsti näha kui keelt representatsioonis, seda ka juhul kui kunstniku püüdeks on anda teosele või tõlgendajale agentsus või teiste liikide kaasamine kunsti tegemisse. Nii nagu verbaalses keeles näitab sõnade valik inimese mõtlemist, kajastavad visuaalselt ja kontseptuaalselt tehtud otsused, kunstniku suhtumist loodusesse ja ka laiemaid kultuurilisi arusaamu. Liiatigi on representatsioon osa loodusest – representatsioonivõimet on kirjeldanud ka teistel liikidel, näiteks Dario Martinelli¹⁴ väidab, et esteetiline käitumine nii inimestel kui teistel loomadest on tugevalt seotud representatsiooniga – see simuleerib, muudab, manipuleerib ja täiendab reaalsust, näiteks mimikrid kasutavad liblikad või helisid jäljendavad linnud. Teisalt võiks tuginedes Bruno Latourile¹⁵ rõhutada toimijavõrgustikke ning loobuda mõtlemast loodusest kui tegelikkusest või asjast iseeneses, mida kunstis saab representeerida.

Kaasaegses kunsti näidete puhul, kus kunstnikud loovad teosed koos mõne teise liigiga, tundub, et kuigi taimed ja loomad annavad koostööstes kunstiprojektides oma sisendi, representeerivad teosed siiski inimesest autorite intensioone. Mina vormisin oma koosloome püüdlused seerias „**Mida me saame teha koos**“. Kasutasin võttena nõ tähenduslike objektide võimendamist galeriiruumis. Pakkusin teistele liikidele loomiseks objekte, nt mesilastele pulki kärgede loomiseks ning arendasin edasi nendelt pärinevaid objekte – nt herilasepesa jäänused või nahkhiirte väljaheidet, mida olen maakodust leidnud.

¹¹ Sturken, Marita & Cartwright, Lisa 2001. *Practices of Looking. An Introduction to Visual Culture*. Offord: Oxford University Press.

¹² Haraway, Donna 2016 [2013]. *When Species Meet*. University of Minnesota Press.

¹³ samas

¹⁴ Martinelli, Dario 2010. *A Critical Companion to Zoosemiotics: People, Paths, Ideas*. Springer.

¹⁵ Latour, Bruno 2014. *Me ei ole kunagi olnud modernsed*. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Vaatlesin neid tähelepanelikult ja lõin neist inspireerituna uusi objekte, näiteks vildid. Mõnes teoses toimisin vahendajana – võimaldasin kanarbikul luua endast portree kanarbikuga värvitud lõngaga kanarbikku kujutades või maalides mulla ja muldpigmentidega mullakihte. Pidasin oluliseks kasutada nende tööde loomisel looduslähedasi materjale ja võimalikult palju käsitööd ja kohalikku toorainet. Rõhutasin teiste liikide agentsust neid etiketidel kaasautorina nimetades. Siiski on kellegi ärakasutamise ja koostöö piir õhuke, jäneseliimiga lõuendit kruntides on jänes ja lina küll töösse panustanud, kuid nad on andnud selleks oma (maapealse) elu. Kui tööprotsessis vaevas mind maalikunsti objektistav iseloom, siis jõudsin taas soovini maalidega tegeleda, läbi maali materiaalsuse. Aktiveerisin protsessis selle osa, mida vanasti tegid õpipoisid, täna teeb tehas – pingutasin lõuendit, kruntisin jäneseliimiga, osade tööde puhul segasin ise värvid. Linda Kaljundi kirjutab, et „Keskkondlik pööre on kunstis tihedalt seotud huviga uusmaterialismi, materjalide ja (käsitöö)tehnikate vastu, mistõttu põimub kaasaegne kunst keskkonna käsitlemisel lahutamatu disaini ja arhitektuuriga /.../.¹⁶ Aeganõudev maali ettevalmistamis protsess koos oma kehaliste aistingutega tõi esile vahetu kogemuse ja maalimeediumi vaikiva teadmise ning selle kaudu maalikunsti seose uusmaterialismiga.

Kokkuvõte

Thomas Nageli essee keskseks küsimuseks teadvuse kõrval on objektiivse ja subjektiivse teadmise vastuolu – kui kogemuse subjektiivne iseloom on täielikult mõistetav ainult ühest vaatevinklist, siis ei vii ükski nihe suurema objektiivsuse suunas – see tähendab, nõrgem seotus spetsiifilise vaatevinkliga – meid nähtuse tõelisele loomusele lähemale, vaid sellest kaugemale. Ta jõuab kokkuvõttele, et kogemusel on nii objektiivne (nii saavad tajuda ka teised) kui ka subjektiivne vaatenurk (tunne olla keegi). Kuid objektiivsus ei ole tingimata parem. Teaduslik püüe objektiivsusele (vaade mittekuskilt) jätab välja midagi olemuslikku, millel on olemuslikult subjektiivne vaatenurk¹⁷.

Loovuurimuse teoreetik Henk Borgdorff rõhutab subjektiivsemate teadmisviiside, näiteks kehastunud, situatiivsete ja jõustatud teadmiste rolli objektiivsete teadmiste kõrval¹⁸. Loovuurimuse rolli näeb ta just arusaamade loomisel, mis toimub kunsti kätketud vaiketeadmiste abil ja kunsti võime kaudu avada uusi perspektiive ja reaalsusi.¹⁹ Leian, et ka selle näituse panus teadmisloomesse seisneb vahetus looduskogemuses töödele eelnevalt ning kogemuslikust ruumist näitusel.

¹⁶ Kaljundi, Linda 2023. Sissejuhatuses. Milleks veel üks antropotseeninäitus ja mis võiks olla sellest kasu Eesti kunstiajaloole? – Kunst antropotseeni ajastul. Linda Kaljuni (ed). Eesti Kunstimuuseum, KUMU.

¹⁷ Nagel, Thomas 1996. Mis tunne on olla nahkhiir. *Akadeemia*, 1996 (10), Tartu 2090–2109.

¹⁸ Borgdorff, Henk 2012. *The conflict of the Faculties: Perspectives on Academic Research and Academia*. Leiden: Leiden University Press.

¹⁹ samas